

ATELIERE PARTICULARE DE CERAMICĂ ÎN DACIA ROMANĂ¹

CONSTANTIN POP

Una dintre cele mai importante ramuri ale vieții economice din Dacia romană, — ca, de altfel, și în celelalte provincii ale Imperiului —, o constituia, fără îndoială, prelucrarea ceramicii.

În cele ce urmează, nu intenționăm să reluăm amănunțit tema respectivă, mult prea vastă, numeroase studii din țară¹ și străinătate au tratat acest subiect. Vom face referiri doar la un aspect, — pe care îl considerăm interesant —, și anume, localizarea, pe cât posibil certă, a atelierelor de confecționat ceramică, legate prin apartenența lor de numele unor proprietari sau meșteri particulari și care și-au desfășurat activitatea în diferite localități ale Daciei².

Investigația de față s-a bazat pe studierea ștampilelor unor „sigilarii“, a semnăturilor în „graffiti“ și a inciziilor făcute de olari, în pasta moale, înainte de arderea vaselor. Deci, sunt inscripții întâlnite pe diferite categorii de piese ceramice (obiecte de uz gospodăresc, de lux, materiale tegulare, *mortaria*, recipiente pentru măsurarea capacității, opațe, tipare ș.a.).

Desigur, ateliere de ceramică au fost mult mai numeroase în provincia traiană,

¹ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 58—76; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 312—316; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976; N. Gudea, *Contribuții la istoria economică a Daciei romane. Despre producția ceramică*, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 135—147; I. Mitrofan, *Așezarea romană de la Micăsasa* (teză de doctorat), ms. Cluj-Napoca, 1993 etc.

² Unele stampile (civile, militare, oficiale) din câteva localități ale Daciei, stabilite de N. Gudea, *op. cit.*, p. 140—142.

decât lasă să se întrevadă semnele scrise. Acest lucru se poate constata, în primul rând, prin uriașa cantitate a pieselor, din lut, fie întregi, fie fragmentare, apărute pretutindeni, cu ocazia cercetărilor de specialitate sau a descoperirilor fortuite. Apoi, săpăturile arheologice au scos la iveală un mare număr de cuptoare³ pentru ars ceramica (de pildă, numai la Micăsasa, jud. Sibiu, se cunosc până în prezent 20 de astfel de instalații⁴, cuptoare ce au aparținut officinelor, din păcate, anonime. De asemenea, atestarea unor ateliere provinciale (majoritatea nenominalizate) este, în general, indicată de prezența câtorva matrite⁵ pentru turnarea în lut a pieselor și a instrumentelor⁶ de decorare a vaselor și ștampilarea lor.

Ansamblul onomasticii olarilor din Dacia oferă numeroase exemple de meșteri, nume care însă au fost publicate nedife-

³ M. Macrea, *op. cit.*, p. 313; Oct. Florea și colab., *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1971; D. Tudor, *Sucidava*, Craiova 1974, p. 66—67; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 139—145; N. Gudea, *op. cit.*, p. 145; D. Alicu, *Două cuptoare de ars țigle și cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 467—475; alte cuptoare s-au descoperit la Cluj-Napoca pe B-dul „22 Decembrie 1989“, în dreptul imobilului nr. 29 (nepublicate).

⁴ Mulțumesc și pe această cale, dr. Ioan Mitrofan, cercetător principal la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (Cluj-Napoca), pentru informație. Statistica, foarte recentă (1993), a cuptoarelor de ars ceramică, descoperite la Micăsasa, indică un număr de 20 de astfel de instalații ale genului (5 inedite, față de teza de doctorat amintită).

⁵ M. Macrea, *op. cit.*, p. 314—315; N. Gudea, *op. cit.*, p. 143—146.

⁶ N. Gudea, *op. cit.*, p. 146—147.

rențiat, astfel că, alături de producătorii particulari, apar și inițialele unor „sigilarii” străini de Dacia, împreună cu ștampilele trupelor romane staționate în provincie ori a unor persoane legate într-un fel sau altul de activitatea militară, precum, și însemnele oficiale. Din acest ansamblu, vom încerca să desprindem, — așa cum am afirmat —, doar onomastica ceramiștilor civili pe care îi considerăm că și-au desfășurat activitatea numai în Dacia. Astfel, în cercetarea propusă n-au fost luate în considerare ștampilele categoriilor enumerate mai sus, literele răzlețe și inițialele nedescifrate.

Am întâmpinat unele dificultăți în localizarea artizanilor ceramiști care, în inscripții, păstrează doar *praenomen*-ul (de multe ori omonim), a semnăturilor abia lizibile ori a monogramelor de olari, care au fost interpretate diferit de istorici. Un alt exemplu, — poate de nereușită parțială —, se referă și la faptul că în anumite cazuri nu s-au putut preciza așezările din Dacia în care au funcționat atelierele particulare, deși producătorii lor sunt cunoscuți. Problema se referă la ceramica (în special, lucernele), care cu toate că poartă semnătura meșterului, presupus a fi băștinaș, nu permite localizarea oficinei, fie datorită circulației produsului respectiv pe un spațiu larg geografic în provincie, fie a lipsei cercetării arheologice adecvate. Totuși, este de amintit factorul pozitiv, că deși există această lacună, mulți olari sunt considerați localnici și ei se integrează vieții economice din Dacia. Prin exemple, ce prezintă similitudini de onomastică, s-a încercat, apoi, apropierea numelor câtorva ceramiști de cele ale unor personalități din viața provinciei, nume cunoscute din inscripții votive, onorare ori funerare.

În continuare, iată rezultatele obținute :

Meșteri locali de oficine identificate.

I. ALBA IULIA (*Apulum*, jud. Alba) ⁷ :

1) *Acceptus* (deși un opaiț cu acest nu-

⁷ C. L. Băluță, *Opaițele romane de la Apulum. I*, în *Apulum*, IV, 1961, p. 195, 200, 208, 210, 215, 217 ; N. Gostar, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *ArchMold*, I, 1961, p. 155—157, 199 ; C. L. Băluță, *Materialce tegulare stampilate din figlinele particulare de la Apulum*, în *StComSibiu*, 21, 1981, p. 273—286 :

me s-a descoperit și la Suceag, jud. Cluj, atelierul este apulens, localitatea Suceag nefiind semnificativă în istoria economică a Daciei). 2) *Actor*. 3) *Aquinus* (lucernă și la Cristești — Târgu Mureș, jud. Mureș). 4) *Camnis* (poate și *Comunis* sau *Campili* ⁸). 5) *Drusus* (cu piese cunoscute și la Orlea și Reșca). 6) *Eudena* (nume inedit ⁹, recent depistat). 7) *Iustonis*. 8) *Maximus*. 9) *Publius Aelius Terentianus* (în diferite variante). 10) *Urbicius*.

II. CELEIU-CORABIA (*Sucidava*, jud. Olt) ¹⁰ :

1) *Antoninus*. 2) *Gaius Sabinus* (produșele acestuia sunt cunoscute și la Drobeta ¹¹). 3) *Hrida*. 4) *Marcus*.

III. CIOROIU NOU (*Aquae Dacia Inferioris*, jud. Dolj) ¹² :

1) *Iulius C...* *T...* *H...* (prenume și inițiale pe spatele unui tipar).

IV. CLUJ (*Napoca*, jud. Cluj) ¹³ :

1) *Hormus*. 2) *Rustikus*.

V. CRISTEȘTI — TÂRGU MUREȘ (jud. Mureș) ¹⁴ :

1) *Caius Gemellus* (sau *Geminus*). 2) *Felix*. 3) *Titus*.

VI. ILIȘUA (jud. Bistrița-Năsăud) ¹⁵ :

1) *Valerius Lucius Rufus*.

VII. INLĂCENI (jud. Harghita) ¹⁶ :

1) Singurul exemplu din Dacia care prezintă pe un meșter olar, *Eros Zotici*, *sigilarius*, ce dedică un altar, din piatră, cu inscripție, lui *Iupiter Optimus Maximus*.

VIII. JUPA-CARANSEBES (*Tibiscum*, jud. Caraș-Severin) ¹⁷ :

V. Moga, *Noi stampile pe produse ceramice apulense*, în *Apulum*, XXVI, 1990, p. 204 ș.a.

⁸ C. L. Băluță, *Opaițele romane...*, p. 195 ; N. Gostar, *op. cit.*, p. 155.

⁹ Informație amabilă a dr. Vasile Moga, șef de secție la Muzeul Național al Unirii (Alba Iulia).

¹⁰ *OR* ³, p. 103—104 ; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 129—130 ; *IDR*, II, 248.

¹¹ M. Grec, *Noi interpretări ale unor stampile tegulare din Dacia*, în *EphemNap*, III, 1993, p. 187—188.

¹² Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 129.

¹³ V. Christescu, *op. cit.*, p. 76 ; N. Gostar, *op. cit.*, p. 169, 199 ; *IDR*, III/4, 303 a (cu explicația despre opaițul descoperit, probabil, la Cluj și greșit plasat la Inlăceni).

¹⁴ N. Gostar, *op. cit.*, p. 171, 199 ; *IDR*, III/4, 159—160, 162.

¹⁵ V. Christescu, *op. cit.*, p. 68—69 ; N. Gudea, *op. cit.*, p. 142.

¹⁶ M. Macrea, *op. cit.*, p. 314 ; N. Gudea, *op. cit.*, p. 140.

¹⁷ N. Gostar, *op. cit.*, p. 171, 199.

1) *Ursus*.

IX. MOIGRAD (*Porolissum*, jud. Sălaj)¹⁸ :

1—2) *Claudius Claudianus et Aurelius*... (asociație de producători sau proprietari de ateliere ceramice)¹⁹. 3) *Suedius*. 4) *Tumitanus*.

X. OCNA SIBIULUI (jud. Sibiu)²⁰ :

1) *Sonoik* (?) (semnătură pe matrița negativă a unui tipar, citită retrovers).

XI. ORLEA (jud. Olt)²¹ :

1) *Marcus Martinus*.

XII. RĂȘNOV (*Cumidava*, jud. Brașov)²² :

1) *Aurelius Victor*.

XIII. REȘCA (*Romula*, jud. Olt)²³ :

1) *Apollinaris Aris(t)jea*. 2) *Atticus* (atelierul în sectorul *villa suburbana* a orașului²⁴). 3) *Gela*. 5) *Turranis*. 6) *Valerius (Valerianus, Valentinus)*, fragment ceramic cu semnătură, descoperit în centrul meșteșugăresc al orașului din sectorul *villa suburbana*²⁵.

XIV. SARMIZEGETUSA (*Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, jud. Hunedoara)²⁶ :

1) *Aelius Iulianus* (la Sarmizegetusa se mai cunoaște un personaj omonim²⁷). 2) *Antonius Rufus* (poate fi unul dintre cei cu nume similare menționați la *Ulpia Traiana* în două epitafe²⁸). 3) *Aponia (officine Aponiae)*. 4) *Caius Iulius Va-*

lerius (sau *Gaius Iulius Valens*?²⁹, cu materiale și la Cristești — Târgu Mureș. Proprietarul figlinei ulpiene este pus în legătură cu *Caius Iulius Valerius*, veteran al legiunii XIII *Gemina* și decurion *duumviralis*³⁰ al coloniei Sarmizegetusa sau cu un alt *Caius Iulius Valerius, duumvir iure dicundo*³¹). 5) *Caius Valerius Catullinus* (semnează *procurator augusti*. Dacă întreprinderea inscripției este corectă, atunci personajul se identifică cu un procuror financiar, pe la anul 190 d.Ch.³²). 6) *Cemeio* (posibil a fi localnic, în cazul în care fragmentul de amforă, pe care apare semnătura, nu este un import dintr-o regiune vestică a Imperiului ori olarul să fi fost un occidental, colonist în Dacia³³). 7) *Crispinus* (sub grafia de *Crispin/Fecit* de pe opaițele descoperite la Sarmizegetusa, el este necunoscut în Imperiu, unde se cunoaște un alt olar, dar care se semnează *Crispini*. Raritatea inscripției *Crispin/Fecit*, deosebirile tipologice și cronologice ale lucernelor cu semnături diferite, indică doi meșteri, primul dintre ei putând fi ulpian³⁴). 8) *Diocles* (nume apărut pe opaițe și pe fragmentul unui *mortarium*, din marmură, descoperit la Sarmizegetusa³⁵. Artizanul pare a fi un colonist greco-oriental). 9) *Fanius* (care vinde marfă și la *Drobeta*³⁶). 10) *Gaius Gemelinus*. 11) *Gaius Iulius Marcianus* (persoană pusă în legătură fie cu *Caius Iulius Marcianus*, decurion al metropolei și prefect al *pagus-ului Aquae*, fie cu *Caius Iulius Maximinus*, guvernator consular al Daciei și *Caius Iulius Marcus*, membru al colegiului meșteșugarilor ulpieni³⁷). 12) *Gaius Spedius Valerianus* (care poate fi și *Gaius Spedius Valerianus, augustalis coloniae*³⁸, *Gaius Spedius Victor*³⁹, ori procuratorul *Caius Sempronius Urbanus*⁴⁰). 13) *Ianuaris* (deși acest nume apare ca fiind al

¹⁸ CIL, III, 8077, 4 ; N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, I, în *ActaMP*, XIII, 1989, p. 195.

¹⁹ N. Gudea, *Porolissum*..., p. 195.

²⁰ *IDR*, III/4, 89.

²¹ *OR*³, p. 84 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 314 ; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 130, 145.

²² *IDR*, III/4, 223.

²³ *OR*³, p. 84—85, 92 ; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 129—130.

²⁴ Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 129—130.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ N. Gostar, *op. cit.*, p. 165—166, 199 ; M. Macrea, *op. cit.*, p. 315 ; *Lamps*, p. 14, 16—17, 24—25, 28 ; N. Gudea, *Contribuții*..., p. 140—141 ; *IDR*, III/2, 542—584 ; H. Daicovicu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984, p. 147 ; M. Bădău-Wittenberger, *Considerații privind unele materiale tegulare de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 481—484 ; M. Grec, *op. cit.*, p. 185—186 ; D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. 1. Opaițele romane*, București, 1984, p. 19—20, 25—27, 30, 147.

²⁷ *IDR*, III/2, 572.

²⁸ *IDR*, III/2, 376, 440.

²⁹ V. Christescu, *op. cit.*, p. 74—75.

³⁰ *IDR*, III/2, 113.

³¹ *IDR*, III/2, 419.

³² *IDR*, III/2, 567.

³³ *IDR*, III/2, 574.

³⁴ *Lamps*, p. 14 ; Alicu, *Opaițele romane*..., p. 19.

³⁵ *Lamps*, p. 14 ; D. Alicu, *Opaițele romane*..., p. 20.

³⁶ *IDR*, II, 112 ; M. Grec, *op. cit.*, p. 185—186.

³⁷ M. Bădău-Wittenberger, *op. cit.*, p. 482.

³⁸ *IDR*, III/2, 291, 319.

³⁹ *IDR*, III/2, 65.

⁴⁰ *IDR*, III/2, 209, 231, 272.

unui ceramist de lucerne din nordul Italiei, se consideră că în capitala Daciei există un omonim. Argumentarea se bazează pe grafia diferită a stampilelor celor doi meșteșugari și a cantității mari de opaițe, — 25 de exemplare —, descoperite la *Ulpia Traiana*, unele de un tip deosebit⁴¹. Aceeașiampilă și la Cristești — Târgu Mureș. Nu este exclus ca producătorul să fi fost acel *Ulpus Ianuarius*, care dedică un relief în sanctuarele divinităților *Aesculapius* și *Hygia* din metropolă⁴²). 14) *Iulius* (fie *Ianuarius*, fie *Iunius*⁴³). 15) *Iulius Alexander* (figulus remarcat prin execuția stampilei atelierului său : inscripția dispusă pe două rânduri circulare, în centru, împodobită cu roată. Datorită unui fragment de cărămidă păstrat, pe care se inserează textul : *Tertullo et Sacerdote cofn)s(ulibus), Iul(ius) Alexand(er) fecit*, putem afla și perioada funcționării oficinei. în jurul anului 158 d.Ch., anul exercitării mandatului celor doi consuli amintiți⁴⁴. Numele de *Iulius Alexander* este similar unui om de afaceri de la *Alburnus Maior* — Roșia Montană, jud. Alba, menționat în tablele cerate⁴⁵). 16) *Iulius Maronius*. 17) *Lucius Domitius Primanus* (pus în legătură cu o inscripție ulpiană⁴⁶). 18) *Lucius Opellius L...*⁴⁷. 19) *Manius Servius Donatus* (colonist italic, prosper proprietar ulpian, cu atelierul la marginea capitalei, în hotarul actualului cătun Hobita⁴⁸ (aici s-a descoperit un cuptor al oficinei sale). Numele său apare și pe opaițe la *Potaissa* — Turda, jud. Cluj). 20) *Marcus* (*officina* lui). 21) *Marcus Cominius Quintus* (poate același potentat cunoscut în mai multe inscripții la Sarmizegetusa⁴⁹). 22) *Marcus Iulius D...* (cognomen întregit cu *Donatus, Dubitatus*. Referitor la atelierul său, recent, se consideră că el funcționa în metropola Daciei, nefiind o „filială“ a figlinei de la *Tibiscum*⁵⁰, cum s-a afirmat

până acum. Exemplare cu aceastăampilă mai apar la Criciova, jud. Timișoara și Zăvoi, jud. Caraș-Severin. 23) *Marcus Turranius Antoninus*⁵¹ (stampila *Inturus* a primit această întregire prin *tria nomina* a unui decurion din Sarmizegetusa⁵², corectat, apoi, în *Marcus Turranius Fronto*, personaj ce apare pe inscripția unui monument funerar⁵³). 24) *Marcus Valerius Philinus* (cu un text sepulcral la *Ulpia Traiana* sau *Marcus Valerius Proculeanus*, tot din capitală, ambii mai degrabă, decât *Marcus Ulpus Phoebus* și *Marcus Ulpus Provincialis*, cetățeni din Micia⁵⁴). 25) *Nimfus* (opaițe cu această inscripție numai la Sarmizegetusa⁵⁵). 26) *Papirius Rufus Fabionus* (stampilă citită retrovers. Posibilă asocierea numelui cu cel al procuratorului aurăriilor Daciei, de la *Ampelum*, care a avut și alte funcții și o figlina la *Ulpia Traiana*⁵⁶). 27) *Petatus* (stampilă singulară de opaiț a unui producător local, descoperită doar în capitala provinciei⁵⁷). 28) *Primus* (ori în versiunea greacă *Primitivos*⁵⁸). 29) *Proclius Cosmus* (sau *Costio, Const...* Materiale cu aceastăampilă provin și din Poiana Selei, lângă Sarmizegetusa și Voislova, jud. Caraș-Severin). 30) *Publius Aelius Val...* (un *Aelius Val...* are o dedicație la *Ulpia Traiana*⁵⁹). 31) *Publius Antonius Super* (cunoscut proprietar de cărămidărie, decurion al coloniei, personaj ce pune o inscripție ordinului augustalilor⁶⁰ și contribuie cu țigle la acoperirea palatului acestui colegiu preoțesc, pe timpul domniei împăratului *Severus Alexander*⁶¹. Posibil, să fie același cu numele cunoscut de pe un epitaf⁶²). 32) *Publius Egnatius S...* (sau *Publius Aelius Strenuus*; mai puțin veridică întregirea, foarte recentă, a stampilei cu *Pedites Singulares Britannici*⁶³). 33) *R(?) P(?) Aure-*

⁴¹ N. Gostâr. *op. cit.*, p. 165—166, 199; *Lamps*, p. 16—17, 24—25; D. Alicu, *Opaițele romane...*, p. 25—27.

⁴² *IDR*, III/2, 166.

⁴³ M. Bădău-Wittenberger, *op. cit.*, p. 481—482.

⁴⁴ *IDR*, III/2, 558.

⁴⁵ *IDR*, I, p. 185, 201—205, 209—211, 238—240.

⁴⁶ *IDR*, III/2, 285.

⁴⁷ M. Bădău-Wittenberger, *op. cit.*, p. 483.

⁴⁸ M. Macrea, *op. cit.*, p. 315; *IDR*, III/, 565.

⁴⁹ *IDR*, III/2, 19, 107—108, 371.

⁵⁰ *IDR*, III/2, 560 a; M. Bădău-Wittenberger, *op. cit.*, p. 483.

⁵¹ *IDR*, III/2, 556.

⁵² *CIL*, III, 1511.

⁵³ *IDR*, III/2, 445.

⁵⁴ M. Bădău-Wittenberger, *op. cit.*, p. 482—483.

⁵⁵ *Lamps*, p. 28; D. Alicu, *Opaițele romane...*, p. 30.

⁵⁶ M. Bădău-Wittenberger, *op. cit.*, p. 484.

⁵⁷ D. Alicu, *Opaițele romane...*, p. 147.

⁵⁸ *IDR*, III/2, p. 442.

⁵⁹ *IDR*, III/2, 308.

⁶⁰ *IDR*, III/2, 134.

⁶¹ H. Daicoviciu, D. Alicu, *op. cit.*, p. 147.

⁶² *IDR*, III/2, 379.

⁶³ M. Grec, *op. cit.*, p. 186.

lius Marianus (Marcianus). 34) R(?) P(?) Aurelius Secundinus (ori Atticus Secundus). 35) Quintus Aponius Bassus (cu stampile descoperite și la Romula). 36) Quintus Cornelius Cornelianus (oare aceeași persoană ce apare cu numele pe câteva inscripții din Sarmizegetusa ?⁶⁴). 37) Quintus Cornelius Silvanus (Stratonicus ?). 38) Sextus Quinctilius Valerianus. 39) Ulpus Marcianus. 40) Victorius Fortis (figlina lui).

XV. SLĂVENI (jud. Olt)⁶⁵ :

1) Marteinus (numele latin Martinus scris în grafie grecească, dovada originii greco-orientale⁶⁶ a acestui meșter local. Atelierul său a fost depistat în zona cuptoarelor de ars ceramică, din apropierea termelor castrului din localitate⁶⁷).

XVI. STOLNICENI (Buridava, jud. Vâlcea)⁶⁸ :

1) Aurelius I... 2) Valerius (Valerianus, Valentinus, poate același artizan romulens. Fragmentul ceramic cu semnătura lui a apărut în perimetrul unui cuptor de ars oale⁶⁹, aparținând, probabil, atelierului).

XVII. VÂRTOP (jud. Gorj)⁷⁰ :

1) Ambivrus (interesantă atestarea singulară în Imperiu a numelui meșterului dintr-o mică așezare din Dacia).

XVIII. VEȚEL (Micia, jud. Hunedoara)⁷¹ :

1) Iherculanus. 2) Firmus.

XIX. ZLATNA (Ampelum, jud. Alba)⁷² :

În punctul „Lunca“⁷³ cercetările arheologice au dus la descoperirea unei zone dintr-un cartier meșteșugăresc în care se confecționa ceramica (se remarcă cuptoarele depistate). Astfel, sunt cunoscute numele a trei proprietari de „figline“ private : 1) Aurelius (un fragment ceramic cu această stampilă a apărut și la Cristești — Târgu Mureș). 2) Caius (Gaius)

⁶⁴ IDR, III/2, 279, 314.

⁶⁵ OR³, Suppl. ep., 463 ; IDR, II, 543 ; Gh. Popilian, op. cit., p. 130—131, 145.

⁶⁶ Gh. Popilian, op. cit., p. 130.

⁶⁷ Idem, op. cit., p. 145.

⁶⁸ Idem, op. cit., p. 129—130, 145.

⁶⁹ Idem, op. cit., p. 145.

⁷⁰ OR³, p. 104 ; N. Gudea, Contribuții..., p. 141.

⁷¹ IDR, III/3, 200, 205.

⁷² OR³, p. 94 ; IDR, II/2, 377 ; I. T. Lipovan, *Officina ceramistului Gaius Iulius Proculus la Ampelum*, in *AHC*, XXVI, 1983—1984, p. 301—317 ; Al. Popa, V. Moga, R. Ciobanu, *Săpăturile de salvare de la Ampelum (Zlatna)*, in *Apulum* XXIII, 1986, p. 112 ; IDR, III/4, 160.

⁷³ I. T. Lipovan, l.c. ; Al. Popa și colab., l.c.

Iulius Proculus (Proculus, Proculinus, artizan care își vinde produsele și la Apulum, Cristești — Târgu Mureș, Romula). 3) Marcus Opellius Adiutor (colonist, originar din Dalmația, cu atestări de stampilă și în capitala provinciei, Aiud, jud. Alba, Micia. Personajul îndeplinea, de asemenea, funcția de *aedilis duumvir iuris dicendi* la Sarmizegetusa⁷⁴

Ceramistii din Dacia cu ateliere nelocalizate.

Sunt acei meșteri⁷⁵ a căror produse se întâlnesc în mai multe așezări ale provinciei (unele situate la distanțe apreciable), iar cercetările arheologice ori neconcordanța ipotezelor, emise de istorici, n-au permis, deocamdată, stabilirea locului de funcționare a atelierelor din care provin.

1) Agilis (stampile cunoscute la Drobeta, Romula, Sucidava, deci, aria de răspândire în Oltenia de astăzi). 2) Armenius (prolific producător de opaițe, ale cărei lucerne au fost descoperite într-un spațiu geografic larg : Apulum, Aquae-Ad Aquas — Călan, jud. Hunedoara, Dierna — Orșova, jud. Mehedinți, Orlea, Romula, Slăveni, Sucidava, Tibiscum, Ulpia Traiana). 3) Asclepius (figlină nominalizată prin materiale la Aquae, Apulum, Sântămăria de Piatră, jud. Hunedoara, Șibot, jud. Alba, Ulpia Traiana, Valea Sângeorgiului, jud. Hunedoara, deci, existența atelierului a fost documentată într-o zonă limitată, posibil, avându-și sediul într-un centru urban din perimetru, Alba Iulia ori Sarmizegetusa, mai degrabă, în capitală). 4) Ate-nus, (Micia, recent și la Apulum⁷⁶). 5) Caius A... I... (întregirea posibilă a stampilei Cai de pe lucernele descoperite la Cristești — Târgu Mureș, Tibiscum, Ulpia Traiana). 6) Caius (Gaius) Dessi (Drobeta, Micăsasa, Orlea, Romula, Slăveni, Sucidava). 7) Claudius Domitius Evarestus

⁷⁴ IDR, III/2, 377.

⁷⁵ V. Christescu, op. cit., p. 68—69, 74—75 ; N. Gostar, op. cit., p. 157, 199 ; OR³, p. 92, 103 ; C. I. Băluță, *Sigilla mortariorum apulensia*, in *Apulum*, XV, 1977, p. 247—252 ; IDR, II, 120, 180, 289, 293, 302, 313, 384, 436—437, 442, 546 a-b, 568 ; N. Gudea, *Contribuții...*, p. 141—142 ; IDR, III/2, 573, 580 ; IDR, III/3, 21, 24, 198, 254, 277 a ; IDR, III/4, 6, 11, 69, 258 ; I. Mitrofan, op. cit., p. 155 ; D. Alicu, *Opaițele romane...*, p. 14—15, 17.

⁷⁶ Piesă inedită. Informația o datorăm colegului Vasile Moga, căruia îi mulțumim.

(despre acest personaj s-a afirmat că ar fi un localnic apulens⁷⁷, ipoteză care ni se pare discutabilă, avându-se în vedere că numele său este cunoscut în așezări situate fie în nordul provinciei (Ilișua), fie în centrul (Alba Iulia) și sudul ei (*Romula*, Slăveni, *Sucidava*). 8) *Flavius* (*Drobeta*, Râmnicu Vâlcea, jud. Vâlcea, *Romula*, deci, numai în Oltenia). 9) *Marcus Aretio* (Reșca, Sarmizegetusa, Slăveni). 10) *Menander* (posibil colonist greco-oriental, la *Apulum* și *Ulpia Traiana*; dificil de afirmat în care din aceste două importante orașe ale Daciei a ființat atelierul). 11) *Publius Aelius Tertius* (Alba Iulia, Călnic, jud. Alba, Hunedoara, Miercurea Sibiului, jud. Sibiu, Ocna Mureșului, jud. Alba, Orăștie, jud. Hunedoara, Sebeș, jud. Alba; presupunem sediul atelierului la *Apulum*, deoarece localitățile amintite gravitează în jurul acestui oraș, la nu mare distanță). 12) *Theotimus* (*Ampelum*, *Apulum*, *Romula*, *Sucidava*, *Ulpia Traiana*, artizan de numele cărui sunt legate două oficine diferite, una funcționând pe cursul mijlociu al râului Mureș, cealaltă în Câmpia Dunării⁷⁸).

* * *

Din prezentarea de mai sus, rezultă un număr de 85 de nume ale unor meșteri olari (69 în Dacia Superior, 16 în cea Inferior), care au confecționat ceramică în ateliere, locale, grupate în 19 localități ale provinciei (11 în Transilvania, 1 în Banat, deci, în Dacia Superior și 7 în Oltenia, Dacia Inferior). Cercetările arheologice au putut depista pe teren 8 oficine de ceramiști *Manius*, *Servius*, *Donatus* la Sarmizegetusa, *Aurelius*, *Caius Iulius Proclus* și *Marcus Opellius Adiutor*, toți la Zlatna, *Atticus* și *Valerius* (*Valerianus*, *Valentinus*) la Reșca, *Marteinus* la Slăveni și alt *Valerius* (*Valerianus*, *Valentinus*) la Stolniceni. Din cele 19 așezări ale Daciei, cu ateliere de ceramică localizate, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* ocupă, de departe, primul loc (40 de nume de meșteri), urmată de *Apulum* (10) și *Romula* (6), de fapt, unele dintre cele mai

mari centre urbane ale Daciei. Surprinzătoare este constatarea că din acest repertoriu al localităților lipsesc câteva orașe cu pondere în viața economică a Daciei (*Dierna*, *Drobeta Potaiasa*) sau insuficient reprezentate (*Napoca*, *Tibiscum*). De asemenea, sunt documentate și reședințele unor vaste teritorii rurale (*Micia*, *Sucidava*), ba chiar și mărunte așezări ale provinciei, cu atestarea unor nume de artizani necunoscuți până acum (Ocna Sibiului, Vârtop). Un număr de 12 producători ceramiști n-au putut fi localizați cu certitudine. O situație, total neobișnuită, se întâlnește la Micăsasa, cel mai important centru de olărie din Dacia și, poate, din provinciile dunărene ale Imperiului. Aici, deocamdată, n-a fost depistată nici o stampilă sigură de meșter local, deși așezarea impresionează prin materialele descoperite: 20 de cuptoare pentru ars ceramică, circa 400 de tipare, întregi și fragmentare pentru confecționarea vaselor de *terra sigillata*⁷⁹, instalații și ustensile pentru decorarea recipientelor, rebutarea unor cantități impresionante de vase⁸⁰ (printre care serii întregi de opaițe importante, copiate inclusiv cu stampila meșterilor lor). Sunt indicii clare de funcționare a unor ateliere particulare, din păcate, deocamdată, anonime.

Referitor la identificarea originii și a clasei sociale a meșterilor ceramiști particulari din Dacia, acestea nu s-au putut face decât în puține cazuri. Faptul în sine nu prezintă o mare importanță, ei sunt coloniști, veniți aici „ex toto orbe Romano”, iar, prin stabilirea lor în provincia traiană, devin localnici. Punem însă sub semnul întrebării ipoteza privitoare la onomastica persoanelor, potrivit căreia acei producători de ceramică din Dacia, care se semnează cu două-trei inițiale sau cu cognomen sunt de origine latină⁸¹, iar ceilalți, cu un singur nume, sunt recrutați din rândul peregrinilor, libeților ori sclavilor⁸². Oricum, această constatare nu se poate aplica în cazul stampilelor de pe lucerne.

⁷⁹ I. Mitrofan, *op. cit.*, p. 83—95.

⁸⁰ Idem, *op. cit.*, p. 150—156, 179.

⁸¹ N. Gostar, *op. cit.*, p. 199.

⁸² N. Gostar, *op. cit.*, p. 199; M. Macrea, *op. cit.*, p. 315.

⁷⁷ C. I. Băluță, *Sigilla...*, p. 249—252.

⁷⁸ Idem, *op. cit.*, p. 247—249.

Concluzionând cele spuse, putem afirma că și provincia traiană constituia o regiune a Imperiului cu o înfloritoare activi-

tate a atelierelor specializate în confecționarea ceramicii.

OFFICINE PRIVATE DI CERAMICA NELLA DACIA ROMANA

— Riassunto —

Nel campo della produzione artigianale della provincia Dacia il più grande sviluppo l'ha avuto la fattura della ceramica.

In questo largo paesaggio economico, l'autore tratta alcune fra le principali stampiglie dei prodotti ceramici le cui designano nomi di pro-

prietari di stoviglieria e artigiani, come sono state quelle da *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Apulum*, *Romula*, *Sucidava*, *Ampelum* ecc.

Nello stesso tempo si prova e l'identificare di queste nello spazio geografico.

